

LBRIS

We know
books

JONATHAN HARRIS

BIZANȚUL ȘI CRUCIADELE

traducere din limba engleză de
MIHAI MOROIU

Creat cu pasiune și savoir-faire. Un volum Baroque Books & Arts®.

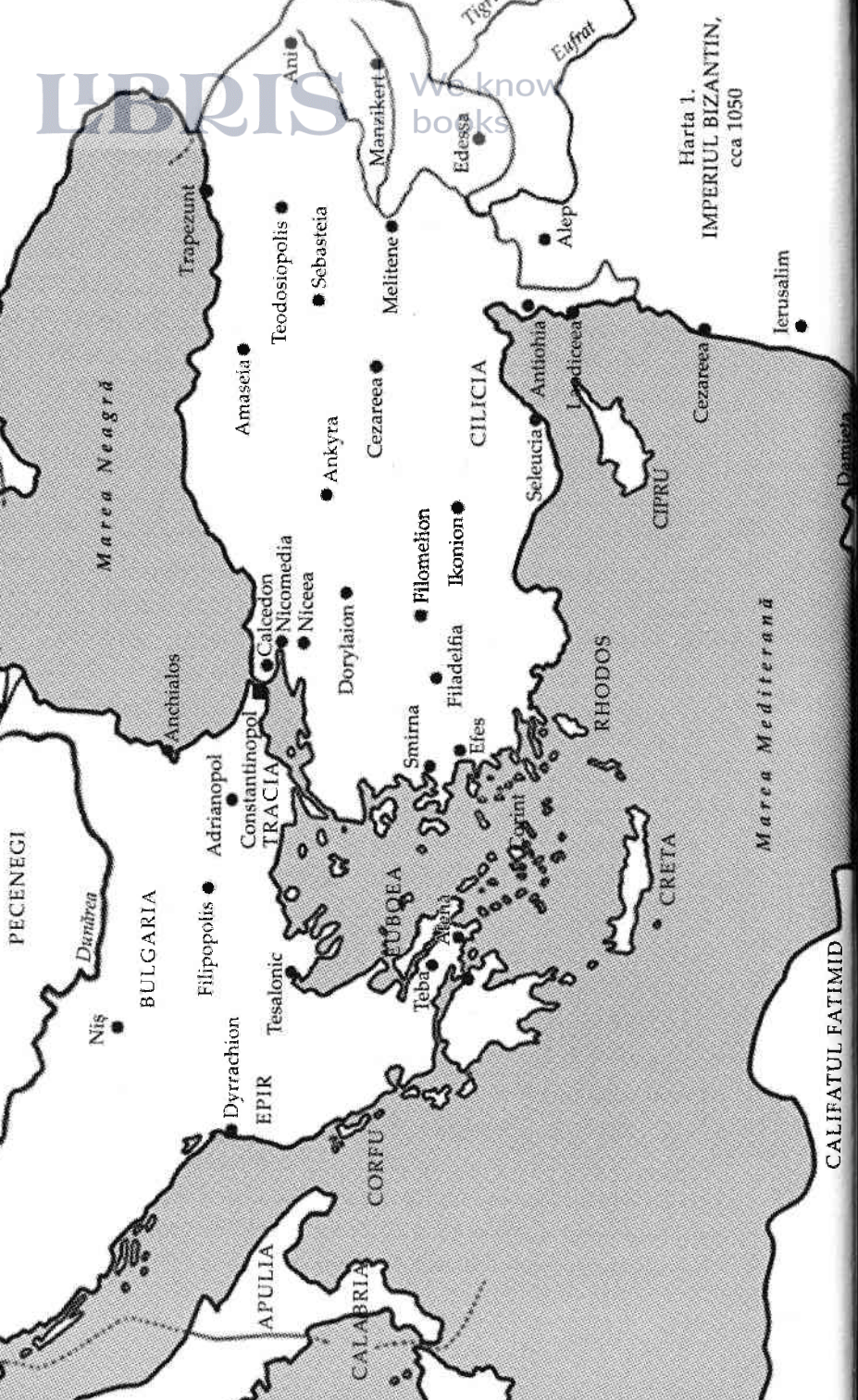
14. Fortăreața din Corfu (Shutterstock: Tachefoto).
15. Ruinele unei părți din Palatul Blachernae (Tekfur Sarayı) din Constantinopol (Shutterstock: yilmazsavaskandag).
16. Turnul Alb, Tesalonic (Shutterstock: vlas2000).
17. Împăratul Frederic Barbarossa la monumentul Kyffhäuser, Germania (Shutterstock: AustralianCamera).
18. Bustul sultanului Saladin din Cairo (Jonathan Phillips).
19. Catedrala Sfânta Sofia, Nicosia (azi moscheea Selimiye). Construită în stil gotic la începutul secolului al XIII-lea, clădirea simbolizează stăpânirea latină din Cipru după 1191 (Shutterstock: Andriy Markov).
20. Biserica Sf. Donat, Zara, secolul al IX-lea (Shutterstock: DeymosHR).
21. Cupola Bisericii Hristos Pantepoptes, Constantinopol (azi moscheea Eski Imaret). Împăratul Alexie al V-lea a transformat biserica în bază a sa în timpul asaltului final asupra zidurilor maritime, în aprilie 1204 (Shutterstock: PavleMarjanovic).
22. Mormântul lui Enrico Dandolo, doge al Veneției, din Hagia Sofia, Constantinopol (Shutterstock: Roka).
23. Fortificații la Methoni, în sudul Peloponesului, fost oraș bizantin anexat de Veneția în urma Cruciadei a IV-a (Shutterstock: Styve Reineck).
24. Icoana bizantină a Arhanghelului Mihail de la sfârșitul secolului al X-lea sau începutul celui de-al XI-lea. Icoana, aflată astăzi în tezaurul Bazilicii San Marco, la Veneția, a fost aproape sigur prădată de la Constantinopol în urma Cruciadei a IV-a (Shutterstock: Isogood_Patrick).
25. Abația Bromholm, Norfolk, Anglia (Autor).
26. La Sainte-Chapelle, Paris, construită de regele Ludovic al IX-lea pentru a adăposti Cununa de Spini adusă de la Constantinopol în 1239 (Shutterstock: Alysta).
27. Maria Paleologhina, fiica ilegitimă a lui Mihail al VIII-lea, care a fost căsătorită cu Abaka, ilhan al Persiei. Mozaic din Biserica Mântuitorului din Chora, Constantinopol, astăzi Muzeul Kariye (Shutterstock: Stig Alenas).
28. Statuie din marmură a lui Carol de Anjou de Arnolfo di Cambio, astăzi la Musei Capitolini, Roma (Jonathan Phillips).
29. Basilikon de argint al lui Andronic al II-lea și al fiului său Mihail, emis între 1294 și 1320 (Autor).
30. Gravură de frontispiciu realizată de William Greatbatch după un desen de William Boxall reprezentând o scenă din *Contele Robert* de Paris de Walter Scott: „Contele Robert se așază pe tronul împăratului Alexie”.

CUPRINS

Mulțumiri	7
Cronologie	9
Arbori genealogici	12
Introducere.....	14
1. Imperiul lui Hristos (900–1050).....	31
2. Puterea din spatele tronului (900–1050)	53
3. Răspunsul la criză (1050–1095)	84
4. Cruciada I.....	123
5. Ierusalim și Antiohia (1100–1143)	157
6. Prietenul latinilor (1143–1180).....	197
7. Tiranul Andronic (1180–1185).....	237
8. Fier în loc de aur (1185–1192).....	268
9. Paralizie și extorcare (1192–1204)	304
10. Râurile Babilonului (1204–1261)	342
11. Așadar, Țara este pierdută! (1261–1291).....	375
Epilog. Consecințele	402
Anexa 1. Relatarea lui Benzo de Alba despre trimișii lui Constantin al X-lea din 1062.....	406
Anexa 2. Scrisoarea lui Bohémond către papa Pascal al II-lea (cca 1106–1108).....	409

Anexa 3. Scrisoarea papei Inocențiu al II-lea către latinii din armatele lui Ioan al II-lea (28 martie 1138).....	414
Anexa 4. Scrisoarea lui Manuel I către Ludovic al VII-lea (august 1146).....	416
Anexa 5. Scrisoarea papei Alexandru al III-lea către Pietro, cardinal la San Crisogono, nunțiu papal în Franța (19 ianuarie 1176)	419
Anexa 6. Otto din St. Blasien despre pregătirile de cruciadă ale lui Henric al VI-lea (1196).....	422
Anexa 7. Trimișii lui Mihail al VIII-lea promit ajutor pentru Țara Sfântă (iulie 1274).....	425
Anexa 8. Bizanțul și cruciadele în literatură	427
 Bibliografie	433
Indice.....	459
Lista ilustrațiilor	467

WITH LOVE,
BAROQUE

IMPERIUL LUI HRISTOS (900–1050)

În jurul anului 1050, Imperiul Bizantin, cunoscut și ca „Bizanț”, era cea mai întinsă și mai prosperă entitate politică din lumea creștină. În est, se întindea în Asia Mică, Anatolia, adică unde se află astăzi Turcia, în parte din Armenia și în insula Cipru. În vest, cuprindea Grecia și Balcanii, la sud de Dunăre, insulele din Marea Egee și cele din Marea Ionică și Creta. Imperiul mai păstra sudul Italiei, provinciile Calabria și Apulia, la fel și câteva avanposturi izolate de dincolo de Marea Neagră, în Crimeea, cel mai important fiind orașul Cherson. Aceste granițe rezultaseră în urma extinderii considerabile petrecute anterior, de-a lungul a sute de ani. În est, bizantinii profitaseră de slăbiciunea tot mai mare a dușmanului lor musulman tradițional, Califatul abbasid de la Bagdad. Creta fusese recuperată de la arabi în 961, iar Ciprul, în 965. În toamna anului 969, marea cetate Antiohia, aflată sub ocupație arabă de peste trei sute de ani, își deschisese porțile în fața unei armate bizantine, iar Edessa fusese luată în 1031. Mai la est, conducătorii creștini ai Armeniei

fuseseră unul câte unul convinși să-și cedeze teritoriile împăratului de la Constantinopol, culminând cu anexarea cetății Ani, în 1045. Și granițele de vest au fost extinse, după ce s-au reglat conturile cu vechea rivală, Bulgaria. În 1018, după mulți ani de război intens, împăratul Vasile al II-lea a încheiat cucerirea și ocuparea țării. Existau și planuri de continuare a extinderii, spre est și vest. În 1030, s-a făcut o încercare de a ocupa Alepul, iar expediția din Sicilia, în 1038, s-a soldat cu anexarea părții răsăritene a insulei (Harta 1).¹

O consecință a succesului militar bizantin a fost că multe regiuni s-au bucurat de o perioadă de relativă pace și bunăstare, atât timp cât amenințarea omniprezentă de secole a unei invazii străine se diminuase simțitor. Zonele de frontieră și în special noile teritorii încorporate din Bulgaria, Siria și Armenia au rămas în continuare vulnerabile la raidurile nomazilor vecini, prin urmare multe centre urbane ca Adrianopol, Filipopolis, Antiohia și Teodosiopolis și-au păstrat funcția militară și garnizoanele.² În schimb, în provinciile din interior, mai ales în Grecia și vestul Turciei, orașele înfloreau grație industriei și comerțului. Săpăturile arheologice dezvăluie că zone din Corint și Atena, părăsite de secole, au redevenit active – s-au construit clădiri noi și au înflorit industrii importante. La Corint se produceau textile, bumbac, în și mătase și exista și un mare atelier de sticlărie. Atena se concentra pe vopseluri și săpun. Teba era renumită pentru mătăsurile de înaltă calitate, lucrate cu mult meșteșug. Tesalonicul, cel de-al doilea oraș al imperiului, găzduia un târg anual care atrăgea negustori din toate părțile lumii mediteraneene, fiind în

același timp centru al producției de mătase și metal.¹ În Asia Mică, principala bogăție provenea mai mult din agricultură decât din comerț sau manufacturi, dacă existau condiții pașnice în care să poată fi din nou cultivate suprafețe mai întinse. Și aici existau semne de expansiune și de reînnoire în orașe. Ikonion, de pe câmpia întinsă a Anatoliei, a înflorit grație târgurilor organizate, iar Filadelfia, din teritoriul fertil al vestului Asiei Mici, era descrisă de contemporani ca „oraș mare și prosper”. În nord-vest, principalul centru regional era Niceea, loc de importanță istorică unde se organizaseră două sinoade ecumenice ale Bisericii în 325 și 787, dar și punct de popas în drumul spre est și piață pentru produsele agricole și peștele din lacul de acolo. Această prosperitate dobândită în provincii se reflecta în mozaicurile și decorațiunile interioare bogate ale mănăstirilor Dafni, de lângă Atena, și Hosios Loukas (Cuviosul Luca), din Grecia Centrală, indicând disponibilitatea unor patroni avuți de a face asemenea donații.²

În general vorbind, la mijlocul secolului al XI-lea, Bizanțul reprezenta, așadar, o societate probabil mai prosperă și mai așezată decât țările fragmentate și limitate din Apus. Dar acestei comparații nu trebuie să i se atribuie o valoare exagerată. Hărțile moderne care înfățișează zonele vaste dintre frontiere nu țin seama că autoritatea centrală nu se exercita peste tot uniform. Cu cât creștea distanța față de capitală, cu atât localnicilor le revenea mai multă putere. Aristocrația – arhonții – din estul Asiei Mici ori din Balcanii de Vest se bucura de un grad mai mare de

¹ Skylitzes, 2010, pp. 262, 359, 365; Leo the Deacon, 2005, pp. 132–134; Matthew of Edessa, 1993, pp. 51–54; Kaldellis, 2017, pp. 142–152, 160–163, 191–192.

² Stephenson, 2000, pp. 80–83.

¹ Choniates, 1984, p. 253; Harvey, 1990, pp. 213–237; Kazhdan și Epstein, 1985, p. 31.

² Akropolites, 2007, p. 277; Harvey, 1990, pp. 208–213; Foss, 1996, pp. 29–39; Kazhdan și Epstein, 1985, p. 38; Angold, 1997, pp. 86–87; Cormack, 2000, pp. 145–150, 163–170.

independență, de multe ori conducându-și armatele în bătălii. Pe frontiere, conducătorilor locali li se permitea adesea să-și exercite în continuare atribuțiile, cu condiția să recunoască autoritatea împăratului bizantin.¹ Lăsând deoparte aceste realități de zi cu zi, Bizanțul deținea, în opinia contemporanilor, o poziție aparte față de alte state creștine, având o capitală și un centru de guvernare fix. Era vorba de Constantinopol, Istanbulul modern, situat strategic la întretăierea dintre provinciile europene și cele asiatice, întemeiat în anul 330 de împăratul Constantin I, pe locul mai vechiului oraș numit Byzantion. Bizantinii erau extrem de mândri de el: era pentru ei un loc atât de important, încât rareori îi rosteau numele, preferând să apeleze la denumiri ca „Regina Cetăților”, „Marele Oraș” sau pur și simplu „Orașul”.² Și nu era vorba doar de patriotism local, deoarece și vizitatorii străini laudau Constantinopolul cu formule extravagante. Un preot francez vorbea cu entuziasm despre „minunatul și frumosul oraș”, iar un vizitator arab afirma că acel loc își depășește reputația. Un medic evreu se minuna de „nenumăratele edificii”. Scandinații îl numeau Micklagard, „marele oraș”, iar rușii – Țarigrad, „cetatea imperială”.³

Mândria pe care Constantinopolul o inspira cetățenilor lui și respectul și uimirea provocate celor veniți din afară se bazau pe o serie de motive. În primul rând, orașul era inexpugnabil. Se bucura de o excelentă poziție defensivă naturală, fiind situat pe un promontoriu îngust, mărginit de Cornul de Aur și de Bosfor la nord și de Marea Marmara

¹ Neville, 2004, pp. 5–11; Stephenson, 2000, pp. 123–130.

² Choniates, 1984, p. 317; Psellos, 1966, p. 114; Attaleiates, 2012, p. 21.

³ Fulcher of Chartres, 1969, p. 79; El Cheikh, 2004, pp. 204–207; Benjamin of Tudela, 1907, p. 13; Ciggaar, 1996, p. 102; Obolensky, 1971, pp. 374–375; Macrides, 2002, pp. 193–212.

ILUSTRAȚIA 1. Zidurile continentale ale Constantinopolului la Blachernae.

la sud. În partea continentală, împărații construiseră un formidabil sistem de ziduri întărite, de la Cornul de Aur până la Marea Marmara, de circa 9 metri înălțime și 4,5 metri grosime. De-a lungul zidurilor se înălțau nouăzeci și șase de turnuri, cu platforme largi pentru arcași și catapulte. În fața zidurilor era un șanț lat, pe care oricine se încumeta la asalt trebuia să-l traverseze sub tirul nimitor venit de pe metereze. Fortificațiile se continuau și pe zonele de țărm, descurajând și atacurile dinspre mare.¹ Grație acestor fortificații, Constantinopolul rezistase la

¹ Skylitzes, 2010, p. 37; Choniates, 1984, p. 117; Harris, 2017, pp. 43–47.

numeroase asedii de-a lungul secolelor. Unul dintre cele mai periculoase fusese pus la cale de persani și de avari în 626, când instituiseră blocada simultan dinspre est și dinspre vest. Arabii încercaseră și ei în două rânduri, susținuți de flote puternice. Dar aceste trei mari asedii s-au dovedit neputincioase în fața unei apărări de neclintit. Apoi își încercaseră puterile și rușii, și bulgarii, dar tot fără succes. După ultimul atac rusesc, pornit dinspre mare, în 1043, au fost numărate circa 15 000 de cadavre ale inamicilor, aduse de valuri pe țărmul Bosforului. Turnurile de apărare ale Constantinopolului erau primele văzute de orice călător sosit pe uscat sau pe ape. Unii se arătau plini de dispreț, remarcând că zidurile duceau lipsă de reparații, dar alții erau cuprinși de un fior la vederea lor.¹

Constantinopol se distingea și prin dimensiunile lui, deoarece, judecând după standarde medievale, era un oraș enorm, cu siguranță cel mai mare din lumea creștină. Roma, atât de întinsă și de puternică odinioară, suferise un declin în secolul al XI-lea și rămăsese doar o umbră a ceea ce fusese pe vremuri, cu întinse zone pustii, nelocuite, chiar în interiorul zidurilor. Londra încă nu începuse să crească, iar în ajunul invaziei normande din 1066 nu depășea probabil 12 000 de locuitori. Spre comparație, potrivit estimărilor, Constantinopolul avea cel puțin 375 000 de locuitori, adică de peste treizeci de ori mai mulți, depășind de fapt numărul total al englezilor din regatul de la sud de Humber.² Orașe de dimensiuni comparabile se găseau doar în lumea islamică. În Spania, Cordoba avea probabil cam aceleași dimensiuni, iar Bagdadul era considerabil

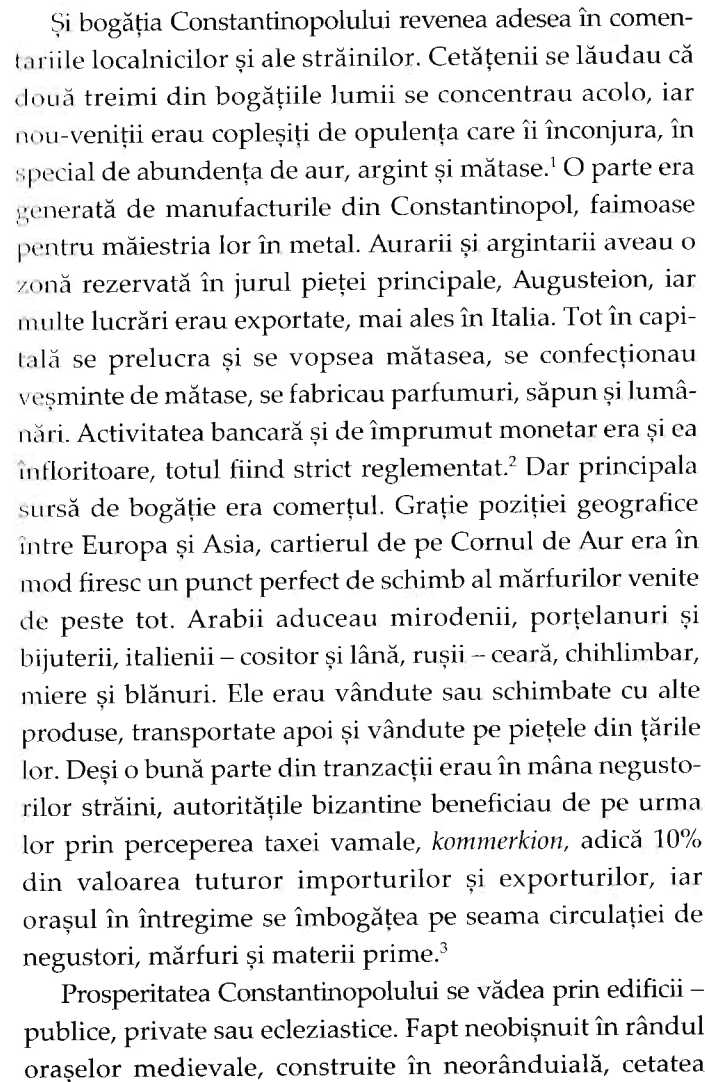
ILUSTRATIA 2. Interiorul Catedralei Hagia Sofia, Constantinopol.

mai mare. Ca în multe mari orașe de astăzi, populația Constantinopolului era multirasială, reflectând atât compoziția etnică a statului în general, cât și lumea din jur. Vorbitorii de greacă reprezentau majoritatea, dar existau în număr mare și armeni, ruși și georgieni. Exista și o numeroasă comunitate de evrei, concentrată mai ales în suburbia Galata, de cealaltă parte a Cornului de Aur, și chiar și un mic grup de arabi, majoritatea negustori, care aveau și o moschee. Erau acolo și negustori italieni din orașele Amalfi, Veneția, Genova și Pisa, dar și mercenari din Europa Occidentală și Scandinavia. Patternul se repeta și în provincii. Greaca era limba oficială, dar armeană și slavona erau și ele larg răspândite, mai ales în zonele de frontieră. Trăiau în Asia Mică și comunități de slavi, iar în Balcani, și de armeni, ca urmare a politicii de mutări forțate impuse de împărați de-a lungul vremii (Harta 2).¹

¹ Skylitzes, 2010, pp. 405–406; Villehardouin, 2008, p. 34; Odo of Deuil, 1948, p. 69.

² Ralph of Coggeshall, 1875, p. 150; Andrea, 2000, p. 285; Harris, 2017, p. 2.

¹ Komnene, 2009, p. 424; Ciggaar, 1996, p. 47; Harris, 2017, pp. 96, 138–143.

³ Benjamin of Tudela, 1907, pp. 12–13; Harris, 2017, pp. 103–106.